

Л.В. СТРАШИНСЬКА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Відтворення і прискорений розвиток харчової промисловості є важливими передумовами подолання кризових явищ в аграрному секторі економіки країни і вимагають застосування спрямованої на це обґрунтованої цінової, податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної та інноваційної політики. Через недосконалість останніх харчова промисловість України як за наявними виробничими потужностями, їх фізичним, технічним і технологічним станом, так і за рівнем розвитку інфраструктури істотно відстає від рівня розвитку аналогічних галузей економічно розвинутих країн.

Теоретичним і практичним аспектам розвитку харчової промисловості України в цілому та її регіонів присвячені праці багатьох вчених-економістів, зокрема, П.П. Борщевського, Л.В. Дейнеко, А.Ф. Гончара, В.Д. Гончарова, А.О. Заїнчковського, Д.Ф. Крисанова, Ю.П. Лебединського, О.М. Нижник, В.Д. Слюсаря, В.Г. Трегобчука, Л.Г. Чернюк та ін. Але взаємозв'язані проблеми стратегічного розвитку харчової промисловості регіонів та визначення основних прогнозних показників роботи галузі до 2015 року залишаються поки що поза увагою дослідників, що й зумовило доцільність пропонованої статті. Її метою є дослідження і розробка стратегічних напрямів розвитку харчової промисловості Житомирської області на довготривалу перспективу.

Економічне піднесення Житомирської області тісно пов'язане з розвитком харчової промисловості, оскільки вона займає провідне місце в структурі промисловості регіону. І хоча в структурі промисловості у 2002 р. питома вага продукції харчової промисловості дещо зменшилась в порівнянні з попереднім роком (38,8%) і склала 26,3%, галузь впевнено утримує лідируючі позиції в структурі промислового виробництва області,

поступаючись лише виробництву коксу та продуктів нафто перероблення, визначаючи рівень економічного розвитку регіону в цілому.

За обсягами виробництва продукції харчової промисловості частка Житомирської області в загальнодержавному виробництві протягом останніх років залишалась стабільною і складала 2,3 – 2,4% (табл. 1).

У 2002 р. в галузі функціонувало 227 підприємств різних форм власності і господарювання, з них: 5,3% - підприємства державного сектора, 82,8% - підприємства колективної форми власності, 11,5% - приватні підприємства. Чисельність працівників харчової промисловості Житомирської області у 2002 р. склала 18,3 тис. осіб (що в порівнянні з 2000 становило 92,9%). Ними було вироблено продукції на суму 876,2 млн. грн.

Слід зазначити, що протягом останніх років (2000 – 2002 рр.) обсяги виробництва продукції в регіоні поступово збільшувались – на 23,1% у 2001 р. проти 2000 р., і на 4,9% у 2002 р. проти 2001 р. Приріст виробництва за останній рік відбувся в основному за рахунок збільшення випуску продукції молочної та м'ясної промисловості.

Найбільш питому вагу в структурі обсягів виробництва мали м'ясна (14,2%), молочна (36,1%) та цукрова промисловість (9,2%), виробництво какао, шоколаду (13,6%), виробництво хліба та хлібобулочних виробів (10,6%), а також виробництво напоїв (9,0%). На область припадає 10,1% загальнодержавного виробництва тваринного масла, 4,4% - сирів жирних (вкл. бринзу), 6,2% - спирту етилового з харчової сировини, по 3,5% - м'яса (вкл. субпродукти 1 категорії) та хліба і хлібобулочних виробів.

Таблиця 1

Основні показники розвитку харчової промисловості
Житомирської області по роках

Показник	2000	2001	2002
Виробництво продукції в діючих цінах відповідних років, млн. грн.	678,4	835,1	876,2
У % до попереднього року	-	123,1	104,9
Частка продукції галузі у промисловості області, %	36,2	38,8	26,3
Частка продукції галузі області у продукції галузі України, %	2,4	2,4	2,3
Чисельність працівників, тис. осіб	19,7	17,8	18,3

Провідними підприємствами харчової промисловості регіону є: ВАТ «Житомирський маслозавод», ЗАТ «Житомирські ласощі», ВАТ «Житомирський м'ясокомбінат», ВАТ «Овруцький молочноконсервний комбінат», «Житомирський лікєро-горілочаний завод», ВАТ «Новоград-Волинський м'ясокомбінат», ВАТ «Радомишль», Пивобезалкогольний комбінат, ВАТ «Новоград-Волинський хлібозавод».

У 2002 р. зросло виробництво молочних, м'ясних продуктів, кондитерських виробів. Найбільші обсяги виробництва мали підприємства: ВАТ «Житомирський маслозавод», ЗАТ «Житомирські ласощі», ТОВ «Андрушівський маслозавод», ВАТ «Овруцький молочноконсервний комбінат», частка яких в обсягах галузі складає 40%. В той же час ряд підприємств харчової промисловості, що випускають такі важливі продукти харчування як тваринне масло, молоко і молочні продукти, хліб і хлібобулочні вироби, допустили значне скорочення виробництва. Це, зокрема, ДП «Еней» підприємства з іноземними інвестиціями ТОВ «Ліла» (-40,7%), ДП «Любарський молокозавод» ВАТ «Житомирмолоко» (-98,9%), КП «Народицький хлібозавод» (-36,2%).

Аналіз динаміки виробництва основних видів продукції харчової промисловості області за період з 1995 по 2002 рр. свідчить про те, що хоча темпи падіння обсягів виробництва по переважній більшості основних продовольчих товарів в регіоні були досить значними, проте їх відновлення протягом 2000 – 2002 рр. відбулося більш швидкими темпами, ніж в інших регіонах країни. Так за період з 1995 – 2002 рр. скоротилося виробництво м'яса в 2,4 рази, ковбасних виробів – в 5,7 рази, продукції з незбираного молока – в 2,7 рази, борошна – в 2,1 рази, хліба і хлібобулочних виробів – в 1,8 рази, цукру-піску – в 2,3 рази, олії та спирту етилового з харчової сировини – в 2,5 рази, горілки і лікєро-горілочаних виробів – в 2,6 рази, вина плодоягідного – в 15,3 рази, мінеральної води – в 11,2 рази. Протягом 2000 – 2002 рр. в регіоні спостерігається збільшення обсягів виробництва майже по всім групам харчових продуктів: м'яса – в 1,3 рази, тваринного масла – 1,2

	дал.								
Пиво	тис. дал.	1496	2,1	1766	1,6	1997	1,5	2040	1,4
Безалкогольні напої	тис. дал.	630	1,7	536	0,8	1037	1,2	1286	1,1
Мінеральні води	тис. дал.	235	1,4	37	0,1	21	0,03	21	0,03
Тютюн ферментований	т	-	-	-	-	-	-	-	-
Цигарки та сигарети	млн. шт	-	-	-	-	-	-	-	-

На рівні 2000 р. залишилося виробництво ковбасних виробів, хліба і хлібобулочних виробів, макаронних виробів та цукру-піску.

Не відбулося позитивних зрушень лише по виробництву олії, яке скоротилося за зазначений період в 2,0 рази, горілки і лікєро-горілочним виробам – на 6,7%, вина плодоягідного – в 4,4 рази, мінеральних вод – в 1,8 рази. Проте, скорочення виробництва олії не слід оцінювати як негативний факт, оскільки виробництво олії на рівні 200 т в більшій мірі відповідає природо кліматичним умовам регіону (і саме таким воно було у 1990 р.), а попереднє зростання було викликано короткостроковими кон'юнктурними чинниками.

Ефективне функціонування харчової промисловості області неможливо без збалансованого розвитку регіонального агропромислового комплексу. Слід відмітити, що Житомирщина – це значний аграрний регіон України. Аграрне спрямування економіки регіону підтверджується тим, що частка аграрного сектору у валовій доданій вартості області становить близько 30%. У структурі валової продукції в усіх категоріях господарств найбільшу частку займають: картопля і овочі, молоко, зерно та вирощування худоби і птиці, що створює сприятливі умови для стабільного розвитку ринку продовольства в регіоні та є основою для подальшого зростання обсягів виробництва продукції харчової промисловості.

Особливістю Житомирщини є те, що на території області розташовано 75% загальноукраїнських площ хмільників, а частка обласного виробництва хмелю в загальнодержавному зростає за останні роки до 77%. Це дозволяє,

спираючись на власну сировинну базу регіону, збільшувати обсяги виробництва високоякісного пива.

Незважаючи на такі сприятливі умови в регіоні, імпорт продукції харчової промисловості у 2002 р. становив 27%.

У харчовій промисловості Житомирської області задіяно 15,9% основних промислово-виробничих фондів. Вартість основних засобів харчової промисловості області становить близько 749 млн. грн. на кінець 2002 р., або 2,9% загальної вартості основних виробничих фондів харчової промисловості України.

Виробничо-технічна база підприємств харчової промисловості характеризується значною частиною зношених і застарілих виробничих фондів, а ступінь зносу основних засобів в галузі досяг 55,0% і є найбільшим серед всіх регіонів України. Негативні тенденції щодо процесу старіння основних засобів продовжуються і в останні роки. Так, зношення основних фондів у 2001 році становило 48,6%. Спостерігається тенденція до зменшення оновлення виробничого апарату та уповільнення ліквідації основних виробничих фондів.

Водночас підприємства харчової промисловості за останні роки (2000 – 2002 рр.) активізували інвестування в основний капітал. Сума інвестицій за цей період збільшилась з 26,1 до 146,0 млн. грн. З них найбільший обсяг інвестицій припадає на підприємства по виробництву алкогольних і безалкогольних напоїв, молочної та м'ясної галузей. Порівняно з 2001 роком підприємства м'ясної та безалкогольної галузей збільшили обсяги інвестицій в основний капітал в 5,4 та 13,3 рази відповідно. В обсязі інвестицій в основний капітал переважає частка витрат на придбання машин та обладнання (84%) та на проведення будівельно-монтажних робіт (15,9% загального обсягу інвестиційних витрат).

Інвестиційна діяльність підприємств харчової промисловості у 2002 р. була практично призупинена. Так, впровадженням інновацій в зазначеному періоді займали лише 27 підприємств галузі. Порівняно з 2001 роком

відбулося зменшення інноваційно активних господарюючих суб'єктів на 6,2%. Основною причиною такого зменшення є недостатність власних коштів підприємств. Усього на фінансування проведення інновацій було витрачено 2,2% загальних витрат підприємств. Проте, у 2002 р. намітилась тенденція до залучення коштів із зовнішніх джерел.

Незважаючи на такий стан справ, у 2002 р. на підприємствах харчової промисловості було освоєно 369 нових видів продукції, що на 177 більше показника 2001 р.

Аналіз фінансового стану підприємств харчової промисловості, що звітували про результати господарської діяльності свідчить, що чистий дохід (виручка) від реалізації продукції у 2002 р. склав 942,3 млн. грн., де найбільша частка – 90,4% припадає на колективні підприємства. В цілому харчові підприємства області різних форм власності і господарювання на відміну від більшості інших регіонів спрацювали прибутково (розмір чистого прибутку склав 2,4 млн. грн.) за виключенням комунальних, орендних, приватних підприємств та підприємств інших форм власності (табл. 3).

Проте, порівняно з 2001 роком, частка збиткових підприємств збільшилась на 2,4%, а фінансовий результат погіршився на 16,9 млн. грн. У структурі харчової промисловості найбільш збитковими виявились підприємства з переробки овочів та фруктів (93,8%) та виробництва крохмалю та переробки зерна (68,0%).

Таблиця 3

Фінансові показники підприємств харчової промисловості різних форм власності Житомирської області за 2002 рік

Показник	Всього	В тому числі								Інших форм власності	Із загального підсумку приватизовані підприємства
		державний сектор	з них:		колективних	з них:			приватних		
			державних	комунальних		спільних	орендних	акціонерних			
Кількість підприємств, які звітували по фінансовій звітності (на кінець звіт. періоду, одиниць)	227	12	8	4	188	1	1	50	26	1	47
Основні засоби (залишкова вартість) (на кінець звіт. періоду, тис. грн.)	344466,8	46000,1	43613,8	2386,3	295623,3	0,0	882,2	228728,7	2843,4	0,0	219103,4
Оборотні активи (на кінець звіт. періоду, тис. грн.)	358790,1	44246,5	43554,9	691,6	310593,9	0,0	813,5	200526,4	3063,1	886,6	193463,6
Дебіторська заборгованість (на кінець звіт. періоду, тис. грн.)	215414,9	25047,6	24687,1	360,5	189282,3	0,0	96,0	121683,7	926,7	158,3	116324,7
Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом (на кінець звіт. періоду, тис. грн.)	13300,8	440,8	438,7	2,1	12625,5	0,0	0,0	10308,4	83,0	151,5	9972,7
Кредиторська заборгованість (на кінець звіт. періоду, тис. грн.)	316169,7	30502,5	29936,4	566,1	279122,9	0,0	754,1	159481,2	3471,4	3072,9	154339,0
Поточні зобов'язання за рахунками з бюджетом (на кінець звіт. періоду, тис. грн.)	13877,6	4565,4	4475,3	90,1	9220,7	0,0	50,2	6629,6	90,9	0,6	6428,4
Чистий доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (тис. грн.)	942300,4	78015,4	77173,4	842,0	851450,4	0,0	1590,4	601379,3	12834,6	0,0	599387,6
Інші операційні доходи (тис. грн.)	71711,5	9453,7	9418,7	35,0	54071,5	0,0	0,0	50627,2	8186,3	0,0	49566,7
Операційні витрати (тис. грн.)	984278,1	85006,8	83820,4	1186,4	877986,0	0,0	1730,7	626594,4	20997,2	288,1	622043,5
Інші звичайні доходи та витрати (тис. грн.)	-12306,0	155,9	155,9	0,0	-12029,7	0,0	-228,1	-10077,5	-432,2	0,0	-9445,1
Надзвичайні доходи та витрати (тис. грн.)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фінансові результати від операційної діяльності (тис. грн.)	29733,8	2462,3	2771,7	-309,4	27535,9	0,0	-140,3	25412,1	23,7	-288,1	26910,8
Фінансові результати від звичайної діяльності по оподаткуванню (тис. грн.)	17427,8	2618,2	2927,6	-309,4	15506,2	0,0	-368,4	15334,6	-408,5	-288,1	17465,7
Чистий прибуток (тис. грн.)	2367,9	247,4	556,8	-309,4	2881,4	0,0	-368,4	4041,5	-472,8	-288,1	6129,6

Позитивні результати діяльності галузі у 2002 р. зумовлені в першу чергу ефективним господарюванням підприємств по виробництву напоїв та підприємств молочної промисловості.

У цілому, характеризуючи фінансовий стан підприємств харчової промисловості, можна відмітити несприятливу динаміку. Частка збиткових підприємств продовжує зростати, рівень рентабельності поступово зменшується, операційні витрати зростають.

Проведений SWOT-аналіз дозволив визначити сильні і слабкі сторони, а також можливості і загрози, які необхідно врахувати для визначення стратегічних пріоритетів перспективного розвитку харчової промисловості в регіоні.

Сильними сторонами є: досить сприятливі природно-кліматичні умови та значне лісове господарство, що сприяє власному виробництву сільськогосподарської сировини; наявність достатніх виробничих потужностей для розвитку галузі, вигідне приграничне розташування регіону з розвинутою системою транспортних мереж, що дозволяє розширювати експортно-імпортні зв'язки між країнами; достатньо кваліфікований трудовий та управлінський потенціал регіону, значна кількість прибуткових підприємств галузі.

Серед слабких сторін можна виділити: недостатнє забезпечення галузі сировинними ресурсами при значному недовантаженні виробничих потужностей, неврегульованість ринку агропромислової продукції, високий ступінь на підприємствах галузі морально застарілого та фізично зношеного обладнання, брак довгострокових регіональних програм розвитку регіону, велика вартість зарубіжних технологій та дефіцит вітчизняної продукції машинобудування для харчової промисловості, недостатність власних коштів підприємств, брак чіткої інноваційної політики в галузі, значна плінність кадрів, нестабільний фінансовий стан значної кількості суб'єктів господарювання харчової промисловості, особливо в м'ясній, цукровій, зерновій та олійній галузях, виснаження сировинної бази, спрацьованість

матеріально-технічної бази, збільшення цін на сировину, високий рівень оподаткування.

Основними *загрозами* харчової промисловості регіону продовжують залишатись високий рівень бартеризації (найбільшу питому вагу в загальних обсягах бартеру мають міста Житомир і Коростень, а також Новоград-Волинський та Баранівський райони), неконкурентоспроможність окремих видів харчових продуктів, складний фінансовий стан харчових підприємств, що може призвести до їх банкрутства, падіння доходів домогосподарств та зменшення попиту на окремі види харчових продуктів унаслідок низької купівельної спроможності населення.

Серед *можливостей* необхідно виділити значну інвестиційну привабливість, наявність високотехнологічних галузей та машинобудівних підприємств, спроможних здійснити технічне оновлення галузі, можливість збільшення обсягів виробництва значної частини харчової продукції за рахунок збільшення власного виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, що забезпечить незалежність регіону від імпорту, досить розвинута інфраструктура аграрного ринку (в області діють агропромислова біржа, 23 агроторгові дома, 44 оптово-роздрібних ринків, 1087 загальноторгових пунктів), можливість інноваційного розвитку підприємств галузі за рахунок власних джерел.

Основною стратегічною метою розвитку харчової промисловості Житомирської області є формування такої структури випуску конкурентоспроможної харчової продукції, яка відповідає потребам ринку, збалансованості та ефективному завантаженню виробничих потужностей, спиралася б на використання головним чином власних сировинних ресурсів для насичення внутрішнього ринку та формування експортного потенціалу галузі.

Відповідно до поставленої мети основними завданнями в харчовій промисловості Житомирської області є: збереження досягнутого останніми роками зростання обсягів виробництва харчової продукції, забезпечення

випереджальних темпів в молочній, м'ясній та пивобезалкогольній галузях; поліпшення фінансової діяльності промислових підприємств; забезпечення скорочення дебіторської та кредиторської заборгованостей; максимальне скорочення обсягів продукції, відвантаженої на бартерних умовах, з метою підвищення рівня використання потужностей великих підприємств та зниження собівартості продукції; поліпшення їх взаємодії з підприємницькими структурами; у зв'язку зі вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ) особливу увагу необхідно приділити підвищенню якості та конкурентоспроможності продукції та сприяти на цій основі підвищення рівня її експорту; вирішення питань фінансово-кредитного забезпечення підприємств галузі; дальший розвиток ринків сільськогосподарських продуктів за рахунок підвищення платоспроможності населення; розширення інфраструктури аграрного ринку; активізація роботи по технічному та технологічному оновленню виробництв; залучення інвестицій для оновлення і модернізації основних засобів виробництва; впровадження екологічно чистих та ресурсозберігаючих сучасних технологій.

Вирішення поставлених завдань сприятиме досягненню таких прогнозованих показників розвитку Житомирської області на рівень 2005 – 2015 рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Прогнозовані показники розвитку харчової промисловості
Житомирської області по роках

	2005		2010		2015	
	I	II	I	II	I	II
Виробництво продукції, млн. грн.	966,1	1037,1	1300,4	1642,2	1609,0	2206,5
У % до попереднього періоду	-	-	134,6	158,3	123,7	134,4
Частка продукції галузі у промисловості області, %	27,4	27,1	28,6	29,3	32,3	32,7
Частка продукції галузі області у продукції галузі України, %	2,4	2,3	2,4	2,2	2,3	2,1

Прогнозоване збільшення виробництва основних видів продукції харчової промисловості на період з 2005 до 2015 рр. проти 2002 р. очікується в таких обсягах: м'яса (включаючи субпродукти 1 кат.) – у 1,3 – 2,5 раза, тваринного масла – у 1,4 – 2,0 раза, продукції з незбираного молока – у 3,0 раза, сирів жирних (включаючи бринзу) – у 1,8 раза, цукру-піску – в 1,3 раза, олії – в 2,5 раза, хліба і хлібобулочних виробів – в 1,2 раза, консервів – в 1,1 – 2,6 раза, борошна – в 1,1 – 1,6 раза (табл. 5).

Таблиця 5

Прогноз виробництва основних видів продукції харчової промисловості Житомирської області в натуральному виразі по роках

Продовольчі товари	Одиниця виміру	2005 р.		2010 р.		2015 р.	
		I	II	I	II	I	II
М'ясо (включаючи субпродукти 1 кат.)	тис.т	21,0	23,4	29,5	33,6	36,3	40,1
Тваринне масло	тис.т	18,8	19,0	22,2	22,8	25,7	26,6
Продукція з незбираного молока	тис.т	10,2	12,4	14,3	22,2	21,5	36,8
Жирні сири (включаючи бринзу)	тис.т	5,5	6,2	6,4	8,3	7,5	10,5
Цукор-пісок	тис.т	48,5	53,2	50,0	57,6	53,2	62,0
Олія	тис.т	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5
Борошно	тис.т	78,2	81,7	90,0	104,0	98,4	108,9
Хліб і хлібобулочні вироби	тис.т	71,4	73,6	78,5	75,2	83,4	77,8
Консерви	муб.	33,9	37,7	53,1	57,3	73,5	77,7

Зростання обсягів виробництва прогнозується за рахунок збільшення коефіцієнта використання виробничих потужностей підприємств харчової промисловості, модернізації та реконструкції діючого обладнання, розширення асортименту продукції, впровадження нових прогресивних видів тари, застосування новітніх технологій, що дозволяють подовжити термін зберігання продукції, розширення ринків її збуту.

Отже, виходячи з традиційної економічної ролі регіону, наявних ресурсів та потреб досягнення стратегічної мети та основних прогнозних показників розвитку харчової промисловості дозволить істотно покращити продовольче забезпечення до раціональних норм споживання, підвищити

ефективність функціонування підприємств галузі та розширити експортні можливості регіону.

Література

1. *Богданова В.О., Тарасова Н.В.* Концептуальні засади формування стратегій сталого розвитку промисловості України // економіка промисловості України: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України. – 2002. – С. 12-20.
2. *Борщевський П., Сичевський М., Троян В.* Харчова промисловість України: сучасні тенденції та перспективи розвитку // Економіка України. – 2003. - № 8. – С. 45 – 49.
3. *Дейнеко Л.В., Страшинська Л.В., Коваленко А.О., Шелудько Е.І.* Сучасний стан, проблеми та стратегія розвитку харчової промисловості України до 2011 року // Економіка промисловості України: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України. – 2002. – С.105 –112.
4. *Ревенко М.* Удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки // Економіка України. – 2003. – № 12. – 51 – 55.
5. *Романюк І.М.* Теоретичні основи управління розвитком харчової промисловості в регіоні // Економіка промисловості України: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України. – 2002. – С.101 –104.